

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FONETIK INTERFERENSIYA VA TALAFFUZDAGI TIPOLOGIK TAFOVUTLAR

Xasanov Elyorjon Odiljonovich
Qo'qon davlat universiteti, dotsent (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida fonetik interferensiya hamda talaffuzdagi tipologik tafovutlar chog'ishtirma aspektida tahlil qilinadi. Unda unli va undosh fonemalar, aspiratsiya, dental frikativlar, diftonglar, urg'u, ritm, intonatsiya va unli reduksiyasining o'zbek tilida so'zlashuvchilarning inglizcha talaffuziga ta'siri yoritiladi. Natijada ushbu fonologik farqlar fonetik interferensiyani yuzaga keltirishi va talaffuz o'qitishda alohida e'tibor talab qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: fonetik interferensiya, tipologik tafovut, talaffuz, ingliz tili, o'zbek tili, fonema, urg'u, ritm, intonatsiya, aspiratsiya, unli reduksiyasi.

ФОНЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В ПРОИЗНОШЕНИИ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Хасанов Элёржон Одилжонович
Кокандский государственный университет, доцент (PhD)

Аннотация

В данной статье в сопоставительном аспекте анализируются фонетическая интерференция и типологические различия в произношении английского и узбекского языков. Рассматривается влияние гласных и согласных фонем, аспирации, дентальных фрикативов, дифтонгов, ударения, ритма, интонации и редукции гласных на английское произношение носителей узбекского языка. В результате обосновывается, что данные фонологические различия вызывают фонетическую интерференцию и требуют особого внимания при обучении произношению.

Ключевые слова: фонетическая интерференция, типологическое различие, произношение, английский язык, узбекский язык, фонема, ударение, ритм, интонация, аспирация, редукция гласных.

PHONETIC INTERFERENCE AND TYPOLOGICAL DIFFERENCES IN THE PRONUNCIATION OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Xasanov Elyorjon Odiljonovich
Kokand State University, Associate Professor (PhD)

Abstract

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida fonetik interferensiya hamda talaffuzdagi tipologik tafovutlar chog'ishtirma aspektida tahlil qilinadi. Unda unli va undosh fonemalar, aspiratsiya, dental frikativlar, diftonglar, urg'u, ritm, intonatsiya va unli reduksiyasining o'zbek tilida so'zlashuvchilarning inglizcha talaffuziga ta'siri yoritiladi. Natijada ushbu fonologik farqlar fonetik interferensiyani yuzaga keltirishi va talaffuz o'qitishda alohida e'tibor talab qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: fonetik interferensiya, tipologik tafovut, talaffuz, ingliz tili, o'zbek tili, fonema, urg'u, ritm, intonatsiya, aspiratsiya, unli reduksiyasi.

Til o'rganish jarayonida ona tili fonetik tizimining chet tili talaffuziga ta'siri tabiiy hodisa hisoblanadi. Bu jarayon fonetik interferensiya deb yuritiladi. Fonetik interferensiya deganda bir tilga xos artikulyatsion, akustik va prosodik xususiyatlarning boshqa til nutqiga ko'chishi tushuniladi. Ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek tilida so'zlashuvchilar talaffuzida ham ona tilining tovush tizimi, bo'g'in tuzilishi, urg'u va ritmga oid xususiyatlari sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillari turli tipologik tizimlarga mansub bo'lib, ularning fonemik tarkibi, urg'u modeli, bo'g'in strukturasi va intonatsion xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilida unli fonemalar soni ko'proq, cho'ziq-qisqa unli oppozitsiyasi, diftonglar, kuchli unli reduksiyasi, erkin urg'u va stress-timed ritm muhim o'rin tutadi. O'zbek tilida esa unli tizim nisbatan soddaroq, urg'u ko'pincha so'z oxiriga yaqinlashadi, ritm esa bo'g'inlarga asoslangan holda shakllanadi [6].

Masalan, ingliz tilidagi ship /ʃɪp/ va sheep /ʃi:p/, full /fʊl/ va fool /fu:l/, bed /bed/ va bad /bæd/ kabi juftliklarda unli sifati va cho'ziqligi ma'no farqlaydi. O'zbek tilida esa bunday cho'ziq-qisqa unli

oppozitsiyasi mustaqil fonologik tizim sifatida faol emas. Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari ingliz tilidagi /t/ va /i:/, /ʊ/ va /u:/, /e/ va /æ/ kabi fonemalarni farqlashda qiyinchilikka duch kelishlari mumkin [1].

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, fonetik interferensiyani tahlil qilish ingliz tilini o'zbek auditoriyasida samarali o'qitish, talaffuz xatolarining sabablarini aniqlash va fonetik kompetensiyani shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida talaffuzdagi tipologik tafovutlarni aniqlash, ularning fonetik interferensiyaga ta'sirini ko'rsatish hamda o'quv jarayonidagi amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

Metodlar.

Tadqiqotda chog'ishtirma-tipologik, tavsifiy-fonetik, fonologik oppozitsiya, distribyutsion tahlil va lingvodidaktik tahlil metodlaridan foydalanildi. Chog'ishtirma-tipologik metod ingliz va o'zbek tillarining fonetik-fonologik tizimlarini qiyoslash imkonini berdi. Tavsifiy-fonetik metod tovushlarning artikulyatsion va akustik xususiyatlarini izohlashda qo'llandi. Fonologik oppozitsiya metodi orqali ma'no farqlovchi tovush birliklari aniqlanib, ularning o'zbek o'rganuvchilari talaffuzida qanday aks etishi tahlil qilindi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi minimal juftliklar, fonetik transkripsiyalar, talaffuz namunalariidan foydalanildi. Ingliz tilidan think /θɪŋk/, this /ðɪs/, water /'wɔ:tə/, very /'veri/, cat /kæt/, cut /kʌt/, bird /bɜ:d/, about /ə'baʊt/, paper /'peɪpə/, school /sku:l/, street /stri:t/, asked /ɑ:skt/ kabi birliklar tahlil qilindi. O'zbek tilidan esa kitob, maktab, qalam, g'alla, xabar, shanba, tanqid, bank, ko'ngil, bor, por, tol, tor kabi birliklar qiyosiy material sifatida tanlandi [2].

Tahlilda uch asosiy mezon qo'llandi: birinchidan, ingliz va o'zbek tillaridagi fonemik tizimlar o'rtasidagi farqlar aniqlandi; ikkinchidan, o'zbek tilida mavjud bo'lmagan yoki boshqa fonetik qiymatga ega bo'lgan ingliz tovushlari tahlil qilindi; uchinchidan, urg'u, ritm va intonatsiya kabi suprasegmental xususiyatlarning talaffuzdagi interferensiyaga ta'siri ko'rib chiqildi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi fonetik interferensiya asosan ikki darajada namoyon bo'lishini ko'rsatadi: segmental va suprasegmental. Segmental interferensiya unli va undosh fonemalar talaffuzidagi farqlar bilan bog'liq bo'lsa, suprasegmental interferensiya urg'u, ritm, intonatsiya va reduksiya kabi hodisalarda yuzaga chiqadi.

Birinchi muhim tafovut ingliz tilidagi dental frikativlar /θ/ va /ð/ bilan bog'liq. O'zbek tilida bu tovushlar mustaqil fonema sifatida mavjud emas. Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari think /θɪŋk/ so'zini [sɪŋk] yoki [tɪŋk], three /θri:/ so'zini [sri:] yoki [tri:], this /ðɪs/ so'zini [zɪs] yoki [dɪs], brother /'brʌðə/ so'zini ['brʌzə] yoki ['brʌdə] tarzida talaffuz qilishlari mumkin. Bu holat ona tilida mavjud bo'lmagan fonemaning yaqin artikulyatsion tovush bilan almashtirilishi natijasidir.

Ikkinchi tafovut /w/ va /v/ fonemalarining farqlanishida kuzatiladi. Ingliz tilida /w/ lab-lab yarim unli bo'lib, wet /wet/, wine /waɪn/, water /'wɔ:tə/ kabi so'zlarda uchraydi. O'zbek tilida esa /w/ mustaqil fonema sifatida faol emas, /v/ esa lab-tish undoshi sifatida talaffuz qilinadi. Natijada o'zbek o'rganuvchilari wet /wet/ so'zini [vet], wine /waɪn/ so'zini [vʌɪn], water /'wɔ:tə/ so'zini ['vɔ:tə] tarzida talaffuz qilishlari mumkin. Bu esa inglizcha talaffuzda sezilarli aksent hosil qiladi [3].

Uchinchi muhim farq ingliz tilidagi unli fonemalar tizimida namoyon bo'ladi. Ingliz tilida /ɪ/ va /i:/ ship /ʃɪp/ – sheep /ʃi:p/, /ʊ/ va /u:/ full /fʊl/ – fool /fu:l/, /e/ va /æ/ bed /bed/ – bad /bæd/, /ʌ/ va /ɑ:/ cut /kʌt/ – cart /kɑ:t/ kabi juftliklarda ma'no farqlaydi. O'zbek tilida bunday cho'ziqlik va sifatga asoslangan unli oppozitsiyalari ingliz tilidagidek faol emas. Shu sababli sheep va ship, full va fool, bad va bed kabi so'zlar talaffuzida farq yetarlicha aniq berilmasligi mumkin.

To'rtinchi tafovut ingliz tilidagi markaziy unli /ə/ va /ɜ:/ bilan bog'liq. Ingliz tilida about /ə'baʊt/, teacher /'ti:tʃə/, support /sə'pɔ:t/ kabi so'zlarda [ə] juda faol qo'llanadi. Bird /bɜ:d/, word /wɜ:d/, learn /lɜ:n/ kabi so'zlarda esa /ɜ:/ fonemasi uchraydi. O'zbek tilida [ə] va [ɜ:] kabi markaziy unli mustaqil fonologik birlik sifatida faol emas. Natijada about so'zi [a'baʊt], teacher so'zi ['ti:tʃer], bird so'zi [berd] yoki [börd] tarzida talaffuz qilinishi mumkin.

Beshinchi tafovut diftonglar talaffuzida ko'rinadi. Ingliz tilida /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /əʊ/, /aʊ/ kabi diftonglar fonologik jihatdan muhim: day /deɪ/, my /maɪ/, boy /bɔɪ/, go /gəʊ/, now /naʊ/. O'zbek tilida unli ketma-ketliklari mavjud bo'lsa-da, ingliz tilidagidek diftonglashgan fonemalar tizimi faol emas. Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari day /deɪ/ ni [de], go /gəʊ/ ni [go], no /nəʊ/ ni [no], my /maɪ/ ni [may] tarzida ona tili talaffuziga yaqinlashtirib aytishlari mumkin.

Oltinchi muhim farq jarangsiz portlovchi undoshlarning aspiratsiyasi bilan bog'liq. Ingliz tilida /p/, /t/, /k/ fonemalari so'z boshida yoki urg'uli bo'g'in boshida aspiratsiya bilan talaffuz qilinadi: pin [pʰɪn], top [tʰɒp], key [kʰi:]. Biroq /s/ dan keyin ular aspiratsiyasiz aytiladi: spin [spɪn], stop [stɒp], skill [skɪl].

O'zbek tilida aspiratsiya fonologik norma sifatida kuchli emas. Natijada o'zbek o'rganuvchilari pin, top, key kabi so'zlarda [p^h], [t^h], [k^h] ni yetarlicha kuchli talaffuz qilmasliklari mumkin.

Yettinchi farq /r/ va /l/ tovushlarining realizatsiyasida kuzatiladi. Ingliz tilidagi /r/ odatda alveolyar approssimant [ɹ] tarzida talaffuz qilinadi: red /red/, right /raɪt/, around /ə'raʊnd/. O'zbek tilidagi /r/ esa ko'pincha titroq yoki urilma [r] sifatida aytiladi. Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari inglizcha red so'zini [red] shaklida kuchli titroq /r/ bilan talaffuz qilishlari mumkin. /l/ tovushida ham farq mavjud: ingliz tilida light [laɪt] so'zidagi "clear l" va full [fʊl] so'zidagi "dark l" farqlanadi. O'zbek tilida esa bunday allofonik farq ingliz tilidagidek barqaror emas [8].

Sakkizinchi tafovut undosh birikmalari bilan bog'liq. Ingliz tilida so'z boshida va oxirida murakkab undosh klasterlari faol uchraydi: street /stri:t/, school /sku:l/, spring /sprɪŋ/, texts /teksts/, asked /ɑ:skt/, next /nekst/. O'zbek tilida bunday murakkab klasterlar nisbatan kamroq va ko'pincha talaffuz qulayligi asosida soddalashtiriladi. Shu sababli street so'zi [istiri:t] yoki [stri:t], school so'zi [isku:l], asked so'zi [askid] yoki [ɑ:skəd], texts so'zi [teks] tarzida talaffuz qilinishi mumkin.

Suprasegmental darajada eng muhim farq urg'u tizimida ko'rinadi. Ingliz tilida urg'u erkin va harakatchan bo'lib, ba'zan ma'no va so'z turkumini farqlaydi: record /'rekɔ:d/ – record /rɪ'kɔ:d/, present /'preznt/ – present /pri'zent/, import /'ɪmpɔ:t/ – import /ɪm'pɔ:t/. O'zbek tilida esa urg'u ko'pincha so'z oxiriga yaqin bo'ladi: kitob, maktab, talabalar, talabalarga. Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari ingliz tilidagi photograph /'fəʊtəgrɑ:f/, photography /fə'tɒgrəfi/, photographer /fə'tɒgrəfə/ kabi urg'u almashuvlarini o'zlashtirishda qiynalishlari mumkin.

Ritm ham interferensiyaning muhim manbasidir. Ingliz tili ko'pincha stress-timed ritmga ega bo'lib, urg'uli bo'g'inlar nisbatan muntazam oraliqda keladi, urg'usiz bo'g'inlar esa qisqaradi. Masalan, I want to buy a book jumlasida want, buy, book so'zlari urg'uli, I, to, a esa zaif talaffuz qilinadi: [aɪ 'wɒnt tə 'baɪ ə 'bʊk]. O'zbek tilida esa bo'g'inlar nisbatan aniqroq talaffuz qilinadi. Natijada o'zbek o'rganuvchilari inglizcha gaplarda barcha so'zlarni deyarli teng urg'u bilan talaffuz qilib, ritmik tabiiylikni buzishlari mumkin [7].

Intonatsiya sohasida ham tipologik farqlar mavjud. Ingliz tilida yes-no questions odatda ko'tariluvchi intonatsiya bilan aytiladi: *Do you speak English?* O'zbek tilida esa so'roq ma'nosi ko'pincha -mi yuklamasi orqali ifodalanadi: Siz ingliz tilini bilasizmi? Shu sababli o'zbek o'rganuvchilari inglizcha so'roq gaplarda intonatsion ko'tarilishni yetarlicha bermasliklari mumkin. Bundan tashqari, ingliz tilida nuclear stress kommunikativ markazni belgilaydi: *I bought a new book, not an old one.* Agar urg'u noto'g'ri joylashtirilsa, gapning pragmatik ma'nosi o'zgarishi mumkin.

Muhokama.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, fonetik interferensiya tasodifiy talaffuz xatosi emas, balki ona tili va chet tili fonologik tizimlari o'rtasidagi tipologik tafovutlar natijasidir. O'zbek tilida mavjud bo'lmagan ingliz fonemalari o'rniga o'rganuvchi odatda o'z ona tilidagi eng yaqin tovushni qo'llaydi. Masalan, /θ/ o'rniga [s] yoki [t], /ð/ o'rniga [z] yoki [d], /w/ o'rniga [v], /æ/ o'rniga [e] yoki [a] ishlatilishi mumkin.

Unli tizimidagi farqlar ayniqsa muhimdir. O'zbek tilida unli odatda aniq talaffuz qilinadi va kuchli reduksiyaga uchramaydi. Ingliz tilida esa urg'usiz bo'g'inlar zaiflashadi: to [tə], can [kən], of [əv], and [ənd] yoki [ən]. O'zbek o'rganuvchilari bu zaif shakllarni to'liq talaffuz qilishga moyil bo'ladi: to [tu:], can [kæn], and [ænd]. Natijada nutq grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, fonetik jihatdan tabiiy eshitilmaydi.

Undoshlar tizimida aspiratsiya, dental frikativlar, /w/ tovushi va murakkab klasterlar asosiy qiyinchilik manbalaridir. Masalan, thin – sin, then – den, west – vest, sheep – ship kabi juftliklarni farqlamaslik kommunikativ tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Shu sababli ingliz tili talaffuzini o'rgatishda minimal juftliklar bilan ishlash muhim: thin /θɪn/ – tin /tɪn/ – sin /sɪn/, they /ðeɪ/ – day /deɪ/, wine /waɪn/ – vine /vaɪn/, sheep /ʃi:p/ – ship /ʃɪp/, bad /bæd/ – bed /bed/ [4].

Suprasegmental interferensiya ham o'zbek o'rganuvchilari nutqida sezilarli rol o'ynaydi. Ingliz tilidagi erkin urg'u, zaif shakllar, ritmik qisqarish va intonatsion markaz o'zbek tilidagi nisbatan barqaror urg'u va bo'g'in asosli ritmdan farq qiladi. Shu bois inglizcha talaffuzni o'qitishda faqat alohida tovushlar emas, balki so'z urg'usi, gap urg'usi, ritm va intonatsiya ham tizimli o'rgatilishi lozim.

Fonetik interferensiyaning kamaytirish uchun artikulyatsion mashqlar, minimal juftliklar, IPA asosidagi transkripsiya, tinglab farqlash mashqlari, takroriy talaffuz, audio-taqlid, ritmik guruhlar bilan ishlash va intonatsion konturlarni o'rgatish samarali hisoblanadi. Masalan, o'quvchilar pin – spin, top – stop, key – skill juftliklari orqali aspiratsiyani, sheep – ship va full – fool juftliklari orqali unli farqlarni, *Do you speak English?* kabi savollar orqali ko'tariluvchi intonatsiyaning mashq qilishlari mumkin [5].

Xulosa.

Ingliz va o'zbek tillarida fonetik interferensiya va talaffuzdagi tipologik tafovutlar segmental hamda suprasegmental darajalarda namoyon bo'ladi. Segmental darajada /θ/, /ð/, /w/, /æ/, /ɜ:/, /ə/ kabi ingliz tiliga xos fonemalar, unli cho'ziqligi, diftonglar, aspiratsiya va undosh klasterlari asosiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Suprasegmental darajada esa erkin urg'u, stress-timed ritm, unli reduksiyasi, zaif shakllar va intonatsion markaz o'zbek o'rganuvchilari talaffuzida interferensiyaga sabab bo'ladi. O'zbek tilining fonetik tizimi ingliz tiliga nisbatan barqarorroq urg'u, aniqroq unli talaffuzi va bo'g'in asosli ritmga ega. Ingliz tilida esa urg'u, ritm va intonatsiya nutqning tabiiyligi, ravonligi va pragmatik ma'nosini belgilaydi. Shu sababli o'zbek tilida so'zlashuvchilar ingliz tilini o'rganishda nafaqat fonemalarni, balki ularning real nutqdagi fonetik va prosodik realizatsiyasini ham o'zlashtirishlari zarur. Umuman olganda, fonetik interferensiyani chog'ishtirma o'rganish ingliz va o'zbek tillari fonologik tizimlari o'rtasidagi tipologik tafovutlarni aniqlash, talaffuzdagi xatolar sababini tushuntirish va samarali fonetik ta'lim metodikasini ishlab chiqish uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Cruttenden A. Gimson's Pronunciation of English. – London: Routledge, 2014. – 410 p.
2. Roach P. English Phonetics and Phonology: A Practical Course. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 242 p.
3. Ladefoged P., Johnson K. A Course in Phonetics. – Boston: Cengage Learning, 2015. – 352 p.
4. Wells J. C. English Intonation: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 276 p.
5. Gussenhoven C. The Phonology of Tone and Intonation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 380 p.
6. Abduazizov A. A. English Phonetics: A Theoretical Course. – Tashkent: Musiqqa, 2007. – 256 p.
7. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – 260 b.
8. Bo'ronov J. Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973. – 284 b.